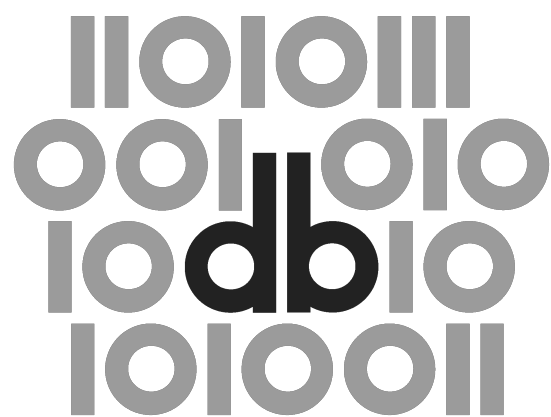

Digitális Bölcsészet
2022., hatodik szám

<DIGITÁLIS BÖLCSÉSZET>

6 (2022)

Felelős szerkesztő:

Maróthy Szilvia

Szerkesztőség:

Kokas Károly, Parádi Andrea

Rovatvezetők:

Tanulmányok: Kiss Margit

Műhely: Péter Róbert

Kritika: Almási Zsolt

Labor: Mártonfi Attila

Tanácsadó testület:

Bartók István, Fazekas István, Golden Dániel, Horváth Iván, Palkó Gábor, Pap Balázs,
Sass Bálint, Seláf Levente

Korábbi munkatársaink:

Bartók Zsófia Ágnes (szerkesztő, rovatvezető), Fodor János (szerkesztő),

†Labádi Gergely (szerkesztő, rovatvezető), †Orlovsky Géza (tanácsadó testület)

ISSN 2630-9696

DOI 10.31400/dh-hun.2022.6

Kiadja a Bakonyi Géza Alapítvány és az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszéke (1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A).

Felelős kiadó az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék vezetője.

Megjelenik az Open Journal Systems (OJS) v. 3. platformon, melynek működtetését az ELTE Egyetemi Könyvtár- és Levéltár biztosítja.

Ez a mű a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételeinek megfelelően felhasználható.

Honlap: <http://ojs.elte.hu/digitalisbolcseszett>

Email cím: dbfolyoirat@gmail.com

Olvasószerkesztő: Bucsecs Katalin

Tördelés: Hegedüs Béla

Grafika: Hegyi Gábor

<KRITIKA>

Németh Márton 0000-0003-1864-8107

Blinken OSA Archivum

nemethm@ceu.edu

Tófalvy Tamás szerk. *A magyar internet történetei*. Budapest: Typotex, 2021. 192 oldal. ISBN 9789634931485

Úttörő jellegű kezdeményezés a magyar internet múltjának egyes szeleteit taglaló kötet összeállítása. A műben szereplő, tematikus körökhöz illesztett egyes tanulmányok a „magyar internet” különféle kutatási szempontjait villantják fel. Nemzetközi távlatból nézve a digitális média tanulmányozásának mintegy három évtizedes múltja van (a kötet szerkesztője is utal erre előszavában). Az internet történetének különféle dimenzióival foglalkozó diskurzusok azonban a 2010-es években kezdtek intézményesülni, amelyből voltaképpen néhány év alatt új történeti segédtudomány formálódott. Az évtized második felében lett saját tudományos szakfolyóirata *Internet Histories* címmel (így, többesszámban, mint ahogy a most ismertetett kötet címében is szerepel), s megjelent néhány, a most ismertetett tanulmánykötethez hasonló, az internet történetével különféle nézőpontokból foglalkozó tanulmánykötet, melyek összeállításában a dániai aarhusi egyetem professzora, Niels Brügger játszott vezető szerepet. Az utóbbi években a webarchívumok tudományos hasznosítása kapcsán formálódott WARCNET hálózat különféle rendezvényein többször feltették nekem a kérdést, hogy jelentek-e már meg cikkek, tanulmányok a magyar internet múltjához kötődő különféle témákról, bekerült-e már ez a terület az itthoni tudományos vérkeringésbe. Ezért is vettem nagy elégedettséggel kezembe a szóban forgó tanulmánykötetet. A kötet, szerzői sokszínű témaválasztásának köszönhetően, méltóképpen illeszkedik az internet történeteiről szóló nemzetközi diskurzusba. Ennek kiteljesítéséhez, véleményem szerint, nagy szükség lenne a kötet angol nyelvű megjelentetésére is, bár jelen helyzetben annak is feltétlen örülnünk kell, hogy egy ilyen sokszínű szerzőgárdával bíró, igényesen szerkesztett kötet napvilágot látott e témakörben.

Mint Tófalvy Tamás, a kötet szerkesztője már a bevezetőben rámutat, az internet történetével való foglalkozás nem azoknak a kutatóknak az ideális kutatási terepe, akik nagy, átfogó narratívák felvázolásával mutatnak be egyes történeti témákat. Maga az internet természeténél fogva megfoghatatlan, komplex hálózat, melynek egyes szeleteit önkényesen kiragadhatjuk archiválás, illetve tudományos vizsgálódások céljából, de nagy narratív elbeszélések tárgyául ezek is bajosan szolgálhatnak. Egész egyszerűen nincs forrásanyag ehhez a vállalkozáshoz. Amik rendelkezésünkre állnak, azok a világháló áttekinthetetlen gazdagságából önkéntes kutatási szempontjaink szerint kiragadott források, melyeket különféle módszertani elemek és kutatási koncepciók mentén tanulmányozhatunk. Nem hiába utal Tófalvy ennek kapcsán a mikrotörténet-írásra, azokra a történeti irányzatokra, melyek alulnézetből vizsgálnak történeti jelenségeket, folyamatokat s ebből kiindulva vázolják fel következtetéseiket az általános narratívaalkotás igénye nélkül. Ebben a könyvismertetésben röviden át-

tekintem azokat a megközelítésmódokat, témaköröket, melyeket a szerzők az internet múltjának tanulmányozása kapcsán vizsgálatra méltónak tartottak.

Az internet történetei, mint a kötetből is kiderül, rengetegféle megközelítésmódból választhatók fel. Társadalmi megközelítésmódban tehetünk kísérletet egyes társadalmi jelenségek, társadalmi csoportok webes lenyomatának tanulmányozására (mint ahogy a kötet harmadik tanulmánya teszi a nők megjelenésével az infokommunikációs iparágakban), illetve kiemelhetünk akár egyes hibrid módon megjelent szövegeket is, mint a digitális átmenetiség kordokumentumait, ahogyan a kötet első tanulmánya sikerrel vállalkozik erre. A második tanulmány, Szakadát István révén, ehhez társulva áttekinti azokat a hagyományos és digitális formában megjelenő szövegtípusokat, s azok értelmezési tartományát, melyeket eszközként használhatunk, egyrészt a webes múlt egyes szeleteinek tanulmányozásához, másrészt a hagyományos papíralapú dokumentumtípusokhoz kapcsolódásul. Mintegy bevezetésként, egyfajta tágabb kontextust kínálva a különféle forrástípusok terén, bemutatja, hogy a tartalmilag megegyező szövegek különféle formákba, keretekbe ágyazva hogyan válnak egyre intelligensebbekké a technikai fejlődés eredményeként. A fejezet szerzője találoán rámutat arra is, hogy akárhány keretet s hozzá tartozó technikai háttérrel vázolunk fel, a dinamikus világnak azok mindig egyfajta merev leképezései lesznek, tehát illúzió, hogy mindenre kiterjedő, végleges és érvényes általános magyarázati sémát kaphatnánk általuk.

Fontos állítása a Szijjártó Zsolt és Németh Szilvia által jegyzett tanulmánynak, hogy miközben a digitális technika gyors elterjedése új és gyors gondolatműveletek elvégzésének ad teret, érdemes számot vetni azzal is, hogy mit veszünk el az automatizálással. A digitalizálás kora előtti adatgyűjtési, rendszerezési technikák olyan összefüggésekre utaltak (például egy hatalmi struktúra meghatározott működési logikájának kibontása), melyek lényegesek lennének továbbra is, ám a digitális korban háttérbe szorultak. Fontos kérdés, hogy a digitális eszköztár, az online tér használata miként alakítja át a társadalomtudományos megismerés kereteit. Mint ahogy arra a szerzők is utalnak, további összehasonlító kutatások szükségesek ennek feltárására.

Andok Mónika a nők digitális bevonódásáról ad körképet, a digitális megosztottág három szintjét vizsgálva (hozzáférés, használat, használat minősége). Érdekes megállapítás, hogy miközben a hozzáférésben a nők és férfiak között minimális a különbség, a használatban már eltérő minőségű a digitális jelenlét. Hiába számoljuk fel tehát a különbségeket a két nem között a hozzáférés terén, ettől még számos további kihívással szembesülünk. Abban semmi meglepő nincs, hogy mind a nők, mind a férfiak a saját értékeik, preferenciáik szerint használják a világhálót. Lényeges megállapítás, és a pozitív jövő irányába hat, hogy amint a javarészt nők által végzett feladatoknak erősödik a digitális, illetve online térben való elvégezhetősége (például a közigazgatásban az online ügyintézés erősödése során, amire a COVID-járvány is ráerősített a könyv megjelenése óta), úgy számukra is egyre hangsúlyosabbá válik az online tér használata. A szerző arra is rámutat, hogy komolyan foglalkozni kell a nőket érintő online zaklatások visszaszorításával, hiszen ez is erős gátja az online szolgáltatások szélesebb körű terjedésének. Sajnos, mint megállapítja, a nők esetében a technológia használata kapcsán továbbra is jelentős a kisebbségi érzés. Tudatosítani kellene a tanulmány szerzője szerint, hogy a nőiség és a technológia nem egymásnak ellent-

mondó jelenségek, nagyon fontos lenne a készségek és képességek elsajátításának akadályaként tapasztalható, a nőket érintő specifikus gátak lebontásának elősegítése. Ennek érdekében jobban be kellene vonni a nőket az online tartalom előállításába is (például a *Wikipedia* szerkesztőinek csupán húsz százaléka nő).

A második tematikus blokk tanulmányait összekötő szempont az archiválás igényének különféle megközelítései. Golden Dániel a világhálóról eltűnt Internet Expo magyar pavilon kapcsán egy olyan forrásról értekezik, amelyről, miután eltűnt az élő webről, már csak másodlagos források segítségével kaphatunk képet. A szerző persze nem adta fel a reményt, hogy egyszer előkerül majd egy archivált példány esetleg egy elfekvő régi számítógépről, mint ahogyan az Internetto hírlevél anyagával is történt. A teljes magyar kulturális örökség webes publikációja s annak archivált rögzítése a jövő nemzedékek számára külön-külön is illúzió csupán. Az internetarchiválásnak viszont jelentős szerepe van abban is, hogy ma már hozzáférhetetlen internetes forrásokat térképezzen fel, hogy legalább képet kaphassunk arról, melyek voltak a leglényegesebb elemei elveszett webes múltunk darabjainak.

Mester Tibor a közösségi archívumokat vizsgálja tanulmányában. Közösségi archívumoknak az olyan hálózati alapú médiagyűjteményeket nevezi, melyek elsődleges motivációja a csoporton belüli megosztás és használatba vétel, emellett az archívum kialakítása és működtetése során az önkéntesek részvételére és a vélemények szabad kifejtésére is kisebb-nagyobb mértékben támaszkodnak. A belépési küszöb általában alacsony, az összegyűjtött javakhoz jellemzően bárki hozzáférhet és részesedhet is belőlük. A tartalom gyűjtését és feldolgozását főleg a közösséghez tartozás motiválja. Egyszerűen, sallangmentesen működnek, a tartalomszervező eszközök használatában is ezt az alapelvet tartják szem előtt. Nincs mögöttük viszont fizikai gyűjtemény, működtetésük során az önkéntes archivisták szakértelmére vannak utalva. A globális online platformjokon futó szolgáltatások könnyen elérhetlenné válhatnak. Külön kihívást jelent az archivált anyag szerzői jogi státusza, illetve manipulációtól mentes, tiszta státuszának garantálása (bár a szerző utal arra, hogy az ezzel kapcsolatos nemzetközi botrányokhoz hasonlóak nálunk szerencsére még nem jelentkeztek). Az eredet, az eredetiség háttérbe szorul, a hozzáférés garantálása az elsődleges. Ennek kapcsán is ki vannak szolgáltatva azonban a hálózati kultúra jellegzetességeinek. A hosszútávú megőrzés feltételei nem tisztázottak, rendszereik sérülékenyek, ki vannak téve a kisajátítás és felforgatás veszélyeinek is. Az archivált anyagok bemutatási és újrahasonosítási lehetőségei rendezetlenek, ami komoly kockázatot jelent. A hagyományos archívumok nézőpontjából radikálisan új kezdeményezést jelentett a megjelenésük. Annál is inkább, mert a közösségi archívumok jellemzően a hagyományos intézményrendszerrel szemben határozzák meg önmagukat, sokszor olyan dolgokat is őriznek, melyeket a hagyományos intézmények nem tartanak erre alkalmasnak. Igen lényegesnek látom azonban a tanulmány kapcsán megjegyezni, amire a szerző is utal, hogy a közösségi archívumok megjelenésével olyan kollaboratív archiválási szemléletmód nyert teret, mely lassanként beszivárgott már a hagyományos intézmények világába is. Erősíti azok társadalmi kapcsolódási pontjait, új szempontokkal gazdagítja az archiválási módszereket a közösségalapúság; a részvételen alapuló szempontok, melyek a közösségi archívumok működésének alapjait adják, fontos tényezői lehetnek a hagyományos archívumok tevékenységei részleges megújításának is.

Moldován István nagy ívű áttekintésében szót ejt a könyvtárak gépesítésének kezdeteiről, az első adatbázisok létrejöttéről, s az azóta bejárt fejlődési útról. Ennek jelentős állomása az integrált könyvtári rendszerek megjelenése, mely a legfontosabb munkafolyamatok digitalizálását tette lehetővé. Számos példát mutat be az első magyar könyvtári honlapokról, a világháló megjelenése kapcsán lezajlott ismeretterjesztő tevékenységekről, kampányokról. A módszertani támogatás, a tapasztalatok cseréje, az akadémiai hálózaton dolgozó szakemberek kapcsolattartásának máig működő fő fórumaként jelenik meg a Networkshop konferenciasorozat. Igen fontos feladat az eredeti helyükről jellemzően elég gyorsan eltűnő honlapok, e-folyóiratok e-könyvek megőrzése. A MEK keretében eleinte webes címek gyűjtését is megkísérelték, de ez aztán a mennyiségi korlátok s egyéb intézményközi szervezési okok miatt sem tudott folytatódni. A tanulmány figyelemre méltó fejlődési ívet vázol fel, ahogy elkezdődött a gyűjtés a könyvekkel a Magyar Elektronikus Könyvtár számára, majd amikor az Elektronikus Periodika Archívum felvállalta az elektronikus folyóiratok címeinek nyilvántartását, illetve a teljes szövegű gyűjtést, végül a web archiválását. Utóbbit sajnos csak 2017-ben, az első európai közgyűjteményi projektek megjelenése után, 15–20 év késéssel tudott elkezdődni. Ezt követően azonban már viszonylag hamar, a projekt kísérleti szakaszának végére megteremtődtek a szabályozási keretek is. Törvénymódosítás, illetve kormányrendelet tette ezt is nemzeti könyvtári alapszolgáltatássá, illetve vázolta fel az alapvető kereteket. Külön feladatot jelent a webarchiválás kapcsán a tudományos célú hasznosítás elősegítése, a partnerségi formák kiépítése a kutatói közösségek felé. Partnerintézményekkel, kutatói műhelyekkel kötött szövetségek nélkül a digitális dokumentum, illetve webarchiválás sem végezhető eredményesen. Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a levéltárakhoz hasonlóan az új típusú digitális dokumentumfajták feltűnésével a könyvtárak is rendkívül komplex kihívásokkal szembesülnek. Mint ahogy arra a szerző is utal, a közgyűjtemények felelőssége az információk hiteles, hosszútávú megőrzésében lelhető fel. Nem kevesebb a tét, minthogy pár év, évtized múlva ne digitális középkorként tekintsünk vissza a jelen időszakunkra.

A könyv harmadik nagy egysége a popkultúra és az online tér viszonyáról kínál tanulmányokat. Az első tanulmány szerzője, Radnai Dániel Szabolcs, az Omega együttes és rajongói online térben való megjelenésével foglalkozik. A vizsgálat azzal szembesít, hogy míg a digitális korszak előtt az együttesről megjelent monográfiák, interjúkötetek alkalmasak voltak arra, hogy felállítsanak egy uralkodó narratívát, az online térben létrejövő rajongói közösségek korában ez a törekvés illúzióvá vált. Egymással versengő megközelítésmódok korában élünk, amelyeket persze az adott együttes hivatalos kommunikációja is próbál befolyásolni, de mégiscsak ránk van bízva, hogy milyen narratívákat érzünk magunkhoz közelállónak, s könnyedén bekapcsolódhatunk az ahhoz kötődő kommunikációs tevékenységekbe is. Így akár egy több mint ötvenéves rockzenekar online rajongói közössége is működhet a közösségi média logikája szerint. Az Omega együttes eredetiségének és autentikus voltának megragadásaért folytatott küzdelem, a különféle életérzések megélésének lehetőségei az online világban fogalmazódnak újra.

A zene iránti lelkesedés mellett az online térben történő kultúrafogyasztás a sportrajongás világát is erőteljesen átformálta. Fodor Péter tanulmánya ennek egy tipikusan magyar szeletét bontja ki. A TrollFoci, az új online műfajnak, a mémnek az egyik legsi-

keresebb itthoni megjelenési formájává vált. A kezdetben kizárólag mémek közlésére támaszkodó portálon keletkeztek az ott zajló közösségi tevékenységeknek egyéb leágazásai az online videók és szöveges tartalmak felé. Itt is a szabad identitásválasztás, a narratívák egyéni megválasztása a kulcsmozzanat, s miután a világ a sportközvetítések által házhoz jön, az identitás szabad megválasztása egyben transznacionálissá válik. A TrollFoci példája viszont azt mutatja, hogy egy-egy jó kiinduló ötlet, amely mögé aztán közösséget is lehet szervezni, a lokális alapú futballidentitást is átélhetővé teszi a közösségi térben.

Egy másik fajta identitásmegélésre mutat rá az önsegítő tevékenységeket, illetve azok kritikáját, parodizálását bemutató tanulmány Molnár-Kovács Dorottya jóvoltából. Voltaképpen itt is versengő narratívákról van szó. Az önsegítés különféle formái új lendületet kapnak az online térben, de vele egyidőben megjelenik a kritika, a szkepticizmus és a paródia is. Ráadásul ez utóbbi is intézményesülő műfajszerű keretekbe kerül. A 2011–2016 között itthon létező demotiváló (az önsegítés különféle módszereit kifigurázni kívánó) plakátok történetének feldolgozása egyben jó példája az archivált webes anyagok tudományos célú hasznosításának is, hiszen ezek ma már az élő weben nem érhetők el. A tanulmány a hagyományos formában létező demotiváló plakátok történetének áttekintése után tér rá ennek online világban való jelenségére. Az önsegítés kritikája is átcsúszhat egyfajta alternatív önsegítő módszer bemutatásába, az önfejlesztés üzenetei megjelennek a plakátokon, a kritikai szövegekben, és ezáltal a paródia sokszor inkább erősíti, mintsem gyengíti az eredeti mondanivalót, az önsegítés műfajtudatát az online világban is.

A világháló magyar szeletének retró oldalaival foglalkozó Márfa Molnár László által írt fejezet két webhelyet emel ki. Mindkettő tematikus rendező elvként az 1960–1990 közötti tárgyi világot mutatja be. A *retronóm* olyan közösségi fórum és közösségi archívum jegyeit egyesíti magában, ahová bárki tölthet fel, illetve kommentálhat tartalmakat. A *szétszedtem* projekt ezzel szemben egy személyes identitás egyes elemeit dokumentálja. Egyedi, fanyar humorral osztja meg az adott tárgyról szóló emlékeket, tapasztalatokat. Mindkét közösség a személyes emlékek megosztására, a nosztalgia iránti igényre épít; az egyik közösségi jelleggel elégíti azokat ki, a másik pedig az egyéni, tapasztalt szaki nézőpontjából történő beszámolóknak, emlékeknek ad teret. A kettő szervesen kiegészíti egymást. Értékes láttelepet nyújtanak arról a jelenségről, amit a retró bosszújaként is szoktak emlegetni, hogy az újfajta felületeken az online világot megelőző, teljesen másfajta koordinátarendszerben zajló élet emlékei, s az azokhoz kapcsolódó reakciók jelennek meg, amelyek természetesen már magukon viselik napjaink hálózati kommunikációjának sajátosságait. Azért is fontosak ezek az oldalak, mert újfajta, alulnézetből közvetített közösségi, illetve egyéni látásmódú képet adnak a Kádár-korszakról, annak hétköznapi tárgyi kultúrájáról.

A kötet negyedik, utolsó nagy tematikus blokkja a tartalomszolgáltatásoknak ad teret. Az első példa az *Origó*, Gálik Mihály révén, aki a portál megszületését, sorsának alakulását a Deutsche Telekom által történt értékesítés lezárultáig követi nyomon. Nagy figyelmet fordít a MATÁV, illetve Magyar Telekom kapcsán a portál megszületését, működését befolyásoló üzleti környezet bemutatására is. Szembesülhetünk azzal, hogy milyen egész amatőrnek tűnő elgondolások alapján vázolták fel a leendő portál üzleti tervét és tartalomszolgáltatási céljait. A tanulmányból kiderül, hogy

az egészet átszötte a kilencvenes évek eleji korszaknak egyfajta naivitása, amely nem számolt azzal, hogy milyen gazdasági, politikai erőterbe kerülhet egy sikeres tartalomszolgáltatás, s azzal sem foglalkozott, aminek pedig voltak itthon példái a HVG vagy a Népszabadság esetében, hogy a szerkesztőség jogait hogyan lehet különféle státútumokkal védeni. Az egész portál eleinte az *Origó* társadalmi szerepvállalásának egyfajta kivételéseként működött, meglehetősen veszteséggel, de a média világában egyre jobban felértékelődő súllyal. Később pedig, amikor a nagy infrastrukturális beruházások eredményeként a szélessávú internet elterjedésével összhangban a tartalomszolgáltatás üzletileg is felértékelődött, már a tulajdonos, a Deutsche Telekom üzleti érdekeit kezdte keresztezni az *Origó* független hangvétele 2010 után, ezért is döntöttek a portál eladása mellett. Tanulságos történet, amely elég jól rámutat arra, hogyan tud egy tulajdonos eleinte még egyfajta hobbyprojektként elkezdni működtetni egy hírportált, amelynek sorsa – miután egyre sikeresebbé válik – gazdasági-politikai erőterbe kerülve megpecsétlődik.

Az *Index* portállal szintén önálló fejezet foglalkozik. Ennek esetében is fennáll az imént említett üzleti alapú befolyásrendszer. Az idők során azonban ez jóval átláthatatlanabb formát öltött, mint az előző fejezetben tárgyalt esetben. Emellett itt fokozottan megjelenik a globális médiaszolgáltató óriások hatása a hirdetési piacra és a szerkesztési stílusra is. Az állam és a közösségi média befolyásán túl a közvetett piaci befolyással fellépő politikai hatás veszélye is egyre inkább fellépett. S fokozott jelentősége van annak a kognitív környezetnek, amelyben az újságírók, illetve az egész szerkesztőség próbált reagálni az őket érintő kihívásokra. A portált piaci módon profi menedzserszemlélettel működtető, tartalmi kérdésekbe bele nem szóló Wallis után csupa olyan tulajdonos tűnt fel a színen, akik folyamatosan próbálták a szerkesztőség függetlenségét aláásni. A történeteket látva nem kis bravúr, hogy végül csak 2020-ra vált végképp lehetetlenné a helyzet, akorra vált nyilvánvalóvá, hogy autonóm, független szerkesztőségi szemlélettel adott tulajdonosi környezetben már nem működtethető tovább a portál. A média és a függetlenség különféle tényezőinek igen találó és tömör tálalása véleményem szerint a kötet egyik legsikerültebb fejezetévé teszi Tófalvy Tamás írását.

Tematikailag ide illik a kötetben utolsóként szereplő, az erdélyi online sajtó sorsát, helyzetét tárgyaló fejezet is, Botházi Mária jóvoltából. Ennek tanulságaként megfogalmazható, hogy a kisebbségi helyzet sajátosságai mellett nehéz úgy független, sokoldalú tartalomszolgáltatásokat működtetni, ha erre alig van társadalmi igény az erdélyi magyar közösségben. A védekező jellegű, elzárkózásra épülő, a közösség vélt javait szolgáló, tabukérdéseket nem tárgyaló, elsősorban helyi ügyekre koncentrááló attitűdökre épült, 2010 után folyamatosan a magyar kormányzat által kialakított médiabirodalom hálózata az erdélyi magyar online nyilvánosságban talán az itthoninál is egyoldalúbb környezetet alakított ki. Hozzá kell tenni, hogy a tanulmány megírása után is jelentős negatív változások történtek e téren, az egyetlen független, sokoldalú kulturális missziót betöltő s aktuális hírszolgáltatást nyújtó *Transindex*, az *Index*hez hasonlóan lehetetlenült el a tulajdonosi érdekek átláthatatlan hálójában (utóda a *Transtelex*). A magyar kormányzat pedig drámai mértékben kezdte el kivonni a forrásokat az uniformizált erdélyi magyar médiabirodalomból, mely a nyomtatott sajtótermékek jó részének megszűnéséhez, s az online portálok működésének takaré-

lángra kerüléséhez vezetett. A szerző által emlegetett lélegeztetőgép-effektus minden eddiginél drámaiban nyilvánult meg. Kérdés persze, hogy merre vezet a továbbiakban az út – találoan összegez a tanulmány: az újságírói függetlenséget, igényességet aláásó gazdasági, politikai érdekek, illetve a közösségi médiaszolgáltatások nyomásának helyi vetülete következtében a pusztta túlélés a cél.

A politikai-gazdasági erőtér által erőteljesen befolyásolt hírportálokról szóló részek után egy olyan fejezet következik, Barkóczy Flóra vizsgálata nyomán, mely a piaci alapú megközelítéstől *ab ovo* idegenkedő művészeti tartalomszolgáltatási kezdeményezéseket tekint át a világháló magyar hőskorában (*Artpool, C3, Éjjeli Őrjárat*), melyek közül az utóbbi webes lenyomatai már csak webarchívumokban tanulmányozhatók. Kreatív és kooperatív projekteknek, művészeti kezdeményezéseknek adott teret mind-egyik felület. Az internet kollaboratív és önszerveződő természetére építve járultak hozzá a képzőművészeti mező közösségformálásához, az együttműködések online tér révén formálódó fenntarthatóságához, s egyben hű lenyomatát adják a kilencvenes évek online művészi, esztétikai kultúrájának is.

Az *Artpool* erőteljesen épített az 1960–1990 közötti avantgárd művészeti tevékenységek hagyományaira, ennek online lenyomataként, továbbéléseként is működött, természetesen ezen új felület sajátosságaihoz kötődő projekteknek is teret adva. Az organikusan fejlődő webhely mára már egy hatalmas, szinte áttekinthetetlen hálózatot alkot, melyet egy tudatosan hiperlink-struktúrákkal létrehozott labirintusjelleg határoz meg. Az internetet kísérleti térként kezelve napjainkig folyamatosan alakítja saját felületét, mindenféle piaci szempont mellőzésével.

A C³ Kulturális és Kommunikációs Központ 1996-ban kifejezetten a magyar online kultúra támogatására és fejlesztésére jött létre. Az intézményi oldal máig működik, melynek komoly webtörténeti jelentősége is van. Az *Artpool*l vagy az *Éjjeli Őrjárat*tal szemben elsősorban kommunikációs, illetve aggregátorcsatornaként működött, egyik fenntartója dokumentálta a Soros Alapítvány szervezeti tevékenységeit is, illetve eredetileg a C³ volt a *freemail* levelező szolgáltatás fenntartója is. Ezen kívül az internetről való hazai gondolkodás és párbeszéd főszereplője volt a kilencvenes évek második felében, küldetésének része pedig egy olyan infrastruktúra létrehozása, melynek révén a hazai képzőművészeti közeg megismerkedhetett az internettel kísérletező nemzetközi képzőművészeti kezdeményezésekkel. A *c3.hu* domain számos webes művészeti projekt és portfólióoldal címeként szolgált és máig szolgál elsősorban médiaművészeti területen. A 2000-es években a források elapadása miatt azonban elveszett az a lehetőség, hogy modern művészeti centrummá váljanak a mindenkori technológia elemeit innovatívan felhasználva.

Az *Éjjeli Őrjárat* az imént említettekkel szemben eleven művészeti közösség-szervező felület is volt. Önszerveződő kezdeményezésként reagált az információs társadalom új lehetőségeire. Sajnos azonban hosszabb távon épp ennek az energiája fulladt ki, s tette fenntarthatatlanná a működési modellt.

A kötetről a recenzió zárógondolataként újra meg kell állapítanunk, hogy a különféle nézőpontok gazdagsága hűen képezi le az internet történetei kapcsán zajló diskurzus igen színes voltát. Nagyon jó lenne, ha a szerzők közül minél többen bekapcsolódnának a nemzetközi internettörténettel foglalkozó szakmai fórumok munkájába. A bevezetőben szó esett már arról, hogy az internet történetének tanulmányozása

a nagy narratívák felállítása helyett jellemzően a mikrotörténet-írás terepe, ezért is lenne fontos, hogy ezek a tipikusan magyar történetek, szempontok gazdagítsák a nemzetközi tudományos diskurzust.